

FAHREDDİN DİVRİĞİ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

Dr. Yusuf DOĞAN*

Anahtar Kelimeler: Fahreddin Divriği, Memluk, Arapça, kaside, aruz

Özet

Sivas'ın Divriği ilçesinde 631/1234'de doğan Fahreddin Divriği, ilk öğrenimini orada yaptı. Sonra ilmin ve medeniyetin altın çağının yaşandığı ve Memlukların hakim olduğu Mısır'a gitti. Burada değerli ilim adamlarından ders alarak kendisini hat, Kur'an kıraati, fıkıh, dil (özellikle Arapça ve Farsça) ve şiir alanında yetiştirdi. Dille ilgili eserler yazmış, ancak onların çok azı günümüze kadar gelmiştir. Günümüze kadar gelen en önemli eserlerden birisi de aruzun kurallarını nazımlaştırdığı *Şerhu'l-kaşideti'l-mutadammine*'dir. Halen yazma olan bu eserde aruz hakkındaki geniş bilgisini ortaya koymuştur. O böyle bilgi birikimi ile el-Melikü'n-Naşır gibi devlet adamlarını ve Ebū Ḥayyān el-Endelusi gibi ilim adamlarını yetiştirmiş; ayrıca devlet kademelerinde de görev almıştır.

The Life of Fahraddin Divriği, His Personality and Scientific Works

Key Words: Fahreddin Divriği, Mamluke, Arabic Language, poem, prosody

Abstract

Fahreddin Divriği who was born in Divriği in which he completed his primary education. Then he went to Egypt where science and civilization were living their golden age and which was under Mamluke dynasty. Studying with leading scholars in Egypt, he specialised in calligraphy, reading of the Qur'an (qiraa), Islamic jurisprudence (fiqh), language (especially Arabic and Persian) as well as poem. He wrote books on Arabic syntax, few of which have arrived to our time. One of the most important of them is *Şerh al-Kasidat al-mutadammine* which is still preserved in its original hand-written form and in which he focused on prosody. With his unique scholarship he contributed to educational training of the members of the dynasty and other students in his time. Among them are King al-Meliku'n-Naşır and Ebū Ḥayyān el-Endelusi. He was also appointed to various governmental duties.

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrt. Görevlisi.

Giriş

Türkler Anadolu'nun fethi ile birlikte akın akın gelerek Anadolu'yu Türk İslam yurdu haline gelmesinde büyük gayretler sarfetmişler ve özellikle kurdukları devletlerle bunu sağlamışlardır. Bu devletler ilme büyük destek vermişlerdir. Bu destek sayesinde Anadolu'da bir çok sahada ilim adamı yetişmiştir. Bu yetişenlerden birisi de Fahreddin Divriği'dir.

Fahreddin Divriği Moğol istilasının Anadolu'yu sardığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. O yaşadığı asrın meşhur ilim adamlarından dersler alarak dinî ilimlerde kendisini iyi yetiştirmiş ve bir çok alanda faydalı hizmetleri olmuştur. Bu hizmetlerini, bir taraftan öğrenci yetiştirerek ve eserler telif ederek; diğer taraftan da devlet kademelerinde görev olarak yapmıştır.

Böyle bir ilim adamı ile ilgili yeterince çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Fahreddin Divriği'yi ilim dünyasına tanıtmak ve yazma eserlerine araştırmacıların dikkatini çekerek, bunların gün yüzüne çıkmasını sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır.

1.Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Asıl adı Muhammed b. Muştafâ b. Zekeriyâ' b. Havâce b. Hasan eş-Şulğurî olan Fahreddin Divriği, Sivas'ın Divriği ilçesinde 631/1234'de doğmuştur.¹ Babasının ismi Muştafâ ve dedesinin ismi Zekeriyâ'dır. Soyu Oğuzlar'ın Salgur (Salur) boyuna dayanmaktadır.² Kaynaklarda hayatı, ailesi ve bir çocuğu³ dışında hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İlmî faaliyeti ve eserleri, iyi bir eğitim aldığı göstermektedir. Ancak eğitimi nerede yaptığı ve kimlerden ders aldığı da bilinmemesine karşın yaşadığı dönemde ilim ve kültürün altın çağının yaşandığı Memlukların⁴ hakim olduğu Mısır'a gitmekte

¹ Udfuvî, **el-Bedru's-safir**, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4201, II, vr. 167^a; eş-Şafedî, Ebu's-Şafâ Halîl b. Aybek, **el-Vâfî bi'l-vefeyat**, neşr. Helmut Bayter, V, Wiesbaden, 1992, s. 31; Kureşî, 'Abdulkâdir b. Muhammed b. Ahmed **el-Cevâhiru'l-muğiyye fî tabakâti'l-Ĥanefiyye**, neşr. 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire, 1393-1399/1973-1979, III, 369-370; İbn Hacer, Ebu'l-Fađl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Ali Muhammed el-'Askalânî, **ed-Dureru'l-kâmine**, IV, Beyrut, tsz., s. 259; İbn Kutluboğa, **Tâcu't-terâcim**, Kahire, 1413/1992, s. 280; Şuyûti, **Buğyetu'l-vu'ât**, I, Beyrut, tsz., s. 246; Leknevî, **el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Ĥanefiyye**, Beyrut, tsz., s. 261; el-Bağdâdî, İsmâ'îl Bâşâ, **Hediyyetu'l-'arifîn**, II, 142-143; Kahlâle, **Mu'cemu'l-muellifîn**, s. 720; Zirikî, **el-A'lâm**, VII, Beyrut, 1992, s. 99; Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1993, s. 69.

² Udfuvî, **el-Bedru's-safir**, II, vr. 166^b-167^a. Fahreddin Divriği'nin mensubu olduğu Oğuzlar'ın Salur (Salgur) boyu Divriği'ye Mengücekoğulları hakimiyetinden sonra yerleşmiştir. Bkz.: Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 69; Abdulkadir, Balgalmış, "Divriği" md., **DİA**, IX, İstanbul, 1994, s. 453.

³ Divriği'nin oğlu Husâmu'd-dîn, Husâmiyye Medresesi'nde fıkıh dersleri veren meşhur bir âlimdi. Bkz.: eş-Şafedî, **el-Vâfî**, V, 31; Kureşî, **el-Cevâhir**, II, 88, III, 369. Ayrıca bkz.: Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1993, s. 69; Cevat, İzgi, "Fahreddin Divriği" md., **DİA**, XII, İstanbul, 1995, s. 83.

⁴ Eyyübîler'den sonra tarih sahnesinde yer alan Memluk Türkleri, Moğol saldırılarını önledikten sonra istikrar ortamını sağlayarak Kahire'yi Abbasiler döneminde Bağdat'ın ulaştığı ilim, kültür ve medeniyetin merkezi haline getirmişlerdir. Dolayısıyla Anadolu, İran, Afrika ve Endülü's'ten bir çok ilim adamı akın akın buraya gelmişlerdir. Bkz.: İsmail, Yiğit, **İslâm Tarihi**, VII, İstanbul, 1991, s. 243.

gecikmemiş;⁵ aşağıda belirtildiği gibi orada değerli ilim adamlarının yetişmesinde katkısı olmuş, hatta Gazze'de hisbe⁶ teşkilatında da çalışmıştır.⁷ Zira o dönemde bu göreve ilim, haysiyet ve itibar sahibi şahsiyetler getirilmekteydi.⁸ Ayrıca kaynaklarda bir ara ateşli bir hastalık geçirdiği⁹ ve ömrünün sonuna doğru kör olduğu da anlatılmaktadır.¹⁰ Oğlunun ifadesine göre Divriği 713/1313'de Kahire'de vefat etmiştir.¹¹

Mütevazi bir şahsiyete sahip olan Fahreddin Divriği, Kur'an'ı hem güzel okur, hem de yazardı.¹² Zira Kasîde-i Burde yazarı Muhammed el-Büşîrî (ö. 695/1296)'den hat¹³ ve muhtemelen Kur'an tilaveti dersleri de almıştır.¹⁴ O fıkıh, dil (Arapça ve Farsça) ve şiir alanında kendisini yetiştirerek eserler telif etmiştir. el-Ğudûrî'nin fıkıh alanındaki *el-Muhtasar* adlı eserini nazma çevirerek¹⁵ bir taraftan fıkıh alanına hakimiyetini; diğer taraftan didaktik¹⁶ eser yazmadaki yeteneğini göstermiştir. Böylece o, İslam edebiyatında öteden beri var olan didaktik şiir¹⁷ geleneğinin devamına katkıda bulunmuştur. Yine büyük bilgi birikimine sahip olduğu nahiv

⁵ Divriği'nin Memluk ülkesine gitmesinde orasının ilim ve kültür merkezi olmasının yanında, doğduğu Divrik bölgesinde hakim olan Eretna Beyliği ile Memluklular arasındaki zaman zaman iyi giden ilişkilerin etkisi olabilir. Bkz.: Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 243.

⁶ Memluklar döneminin adli görevlerden birisi de hisbe idi. Hisbe teşkilatına muhtesib bakardı. Muhtesibin iyiliği emir, kötülüğü yasaklamanın yanında genel asayışı gerçekleştirmek ve belediye işlerine bakmak gibi görevleri de vardı. Bkz.: Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 202-203.

⁷ Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b; eş-Şafedî, *el-Vâfî*, s. 31; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; İbn Kuşluboğa, *Tâcu't-terâcîm*, s. 280; Şuyûtî, *Buğye*, I, 247. Fahreddin Divriği muhtemelen bu göreve, kendisine hocalık yaptığı Memluk sultanlarından el-Melikü'n-Nâşir Muhammed b. Kalâvun tarafından getirilmiş ve bunu hocasına karşı vefa borcunu yerine getirmek amacıyla yapmıştır. Dolayısıyla Divriği bu göreve, el-Melikü'n-Nâşir'in ikinci defa saltanata çıkarıldığı ve on yıl kadar devam ettiği 698-708/1299-1309 yılları arasında getirilmiş olabilir.

⁸ Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 203.

⁹ Eflâkî, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1964, s. 321.

¹⁰ eş-Şafedî, *el-Vâfî*, V, 31; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; Şuyûtî, a. g. e., I, 247.

¹¹ Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, II, vr. 167^b; eş-Şafedî, *el-Vâfî*, s. 31; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; İbn Kuşluboğa, *Tâcu't-terâcîm*, s. 280; Şuyûtî, *Buğye*, I, 246; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 261; el-Bağdâdî, İsmâ'îl Bâşâ, *Hediyetu'l-ârifin*, II, 142-143; Kahlâle, *Mu'cem*, s. 720; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 99.

¹² Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b; eş-Şafedî, *el-Vâfî*, V, 31; Şuyûtî, *Buğye*, I, 246;

¹³ İzgi, Cevat, "*Türk Dil Bilimcisi Mustafaoğlu Mehmet*", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 55, 1988, s. 113-134.

¹⁴ Fahreddin Divriği, Muhammed el-Büşîrî'den Kur'an tilaveti dersleri de almış olabilir. Zira el-Büşîrî Mısır'da iken Kur'an mektebi (küttab) açarak öğretimi ile meşgul olmuştur. Brockelmann'a göre daha sonra on yıl kadar Kudüs'te kalmıştır. (Bkz. Mahmut, Kaya, "Büşîrî, Muhammed b. Saîd" md., *DİA*, VI, İstanbul, 1992, 469.) Bu süre içerisinde el-Büşîrî Kur'an hattı ve tilaveti ile ilgili dersler vermiş ve Divriği de bu derslere devam etmiş olabilir.

¹⁵ eş-Şafedî, *el-Vâfî*, s. 31; Kureşî, *el-Cevâhir*, II, 370; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 261; el-Bağdâdî, *Hediyeye*, II, 143; Kahlâle, *Mu'cem*, s. 720; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 99.

¹⁶ Öğretmek amacıyla kaleme alınan edebî eserler, didaktik diye vasıflandırılır. Bu eserlere *talîmî* ve *hikemî* de denmekteydi. Edebiyat terimi olarak daha çok dinî, ilmî, ahlakî, felsefî, sosyal, edebî, estetik gibi sahalarda bilgi ve öğüt vermek için yazılan manzum eserler *didaktiktir*. Bkz.: Arslan, Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul, 1995, s. 174.

¹⁷ Didaktik şiir, I. Abbasî asrı Arap edebiyatında ilk defa ortaya çıkan şiir türlerindedir. Bu tarz şiirde herhangi bir konu veya ilmin kolayca ezberlenmesi hedeflenir. Bkz. Kenan, Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1998, s. 106.

alanında¹⁸ İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sini *Kaşîde fi'l-'Arabiyye*'de (diğer adıyla *Kaşîde fi'n-naḥv*), aruz vezni ile ilgili bazı kuralları *Şerhu'l-kaşîdeti'l-mutaḍammine*'de ve Memluk Kıpçakçası gramerini *Kaşîde fi kavāidi lisāni't-Türk*'de nazmetmiştir. Onun medrese hocalığı yapmasının¹⁹ böyle bir tarza yönelmesinde etkisi olduğu gibi o dönemde ilimlerin bu şekilde nazmedilerek eser telif edilmesinin bir gelenek haline gelmesinin de etkisi olmuştur. Meselâ İbn Mâlik (ö. 672/1273) sarf ilmine dair *el-Kâfiyetü's-şâfiye*'yi ve nahiv ilmine dair bin beyitlik *el-Elfiye*'yi nazmetmiştir.²⁰

Divriği, yukarıda açıkladığımız gibi yaşadığı dönemde Meliku'n-Nâsır gibi devlet adamlarına ve Ebū Ḥayyān el-Endelusi (ö. 745/1344)²¹ gibi meşhur alimlerine ders vererek yetişmelerinde büyük katkısı olmuştur.²²

Divriği, alçak gönüllü, arkadaşlığı iyi ve adalet duygusuna sahipti.²³ Yukarıda belirttiğimiz gibi şiir söyleme yeteneği vardı. XIII. yüzyılda Memluk Türkçe'siyle kasideler yazmış, ancak günümüze kadar ulaşamamıştır.²⁴ Aynı şekilde Türkçe şiirlerine yukarıda geçen Kıpçak grameri ile ilgili eserini de örnek olarak verebiliriz. O Arapça didaktik şiirlerinin yanında Hz. Peygamber'e sevgisini ifade eden kasîde de yazmıştır.²⁵ Divriği'nin Ebū Ḥayyān el-Endelusi'ye okuduğu kasîde şöyledir.²⁶

فَيْلَ اتَّخَذَ مَدْحَ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ فَيْنَا شِعْرَكَ إِنَّ شِعْرَكَ رِيْقٌ
وَعَلَى بِنَانِكَ لِلْبِرَاعَةِ بَهْجَةٌ وَعَلَى بِنَانِكَ لِلْبِرَاعَةِ رَوْتٌ

¹⁸ Memluklar döneminde nahiv ilmi, büyük gelişmelere sahne olmuş ve İbn 'Aķil (ö. 1367), İbn Hişām (ö. 1360), İbn Mâlik (ö. 672/1273) gibi şahsiyetler nahiv otoriteleri arasında yer almışlardır. Bkz.: Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 203.

¹⁹ Zira Divriği, Kahire'de Hüsamiyye Medresesi'nde bir süre Hanefî fıkhı dersleri vermiştir. Bkz.: Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b; eş-Safedî, *el-Vâfi*, s. 31; İbn Ḥacer, *ed-Durer*, IV, 259; Şuyûṭî, *Buğye*, I, 247. Ayrıca bkz.: Ahmet, Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, II, İstanbul, 1984, s. 193; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 69.

²⁰ Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 309.

²¹ Endülüs'lü dil alimi, müfessir ve *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı meşhur tefsirin müellifi Ebū Ḥayyān el-Endelusi, *Kitābu'l-İdrāk li lisāni'l-Etrāk* adlı eserini yazarken "üstadımız Fahreddin" diye bahsederek ondan ders aldığını ve çok faydalandığını belirtir. Bkz. Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b. Ayrıca bkz.: Caferoğlu, *Türk Dili*, II, 193.

²² İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, . 83.

²³ eş-Safedî, *el-Vâfi*, V, 31; Şuyûṭî, *Buğye*, I, 247.

²⁴ Burada Divriği'nin Mısır'a gelişi ile Türkçe şiirler ve eserler vermesinde aynı sebepler olduğu görülmektedir. Zira Miladî XII. ve XIII. asırlarda Mısır'da hakim olan Memlukluların saray dili Türkçe idi. Saray ve çevresi, Türkçe'yi başka dillere üstün tutuyor; Türk alim ve şairlere kıymet veriyordu. Böyle bir durum, Türk illerinin uzak, yakın köşelerindeki çok sayıda alim ve şairlerin Mısır'a gelmesini sağladı. Bunlar arasında Divriği de vardı. Böylece Mısır'da Türk diliyle bir edebî hayat başladı. Artık Mısır'da Türkçe şiirler söyleniyor; Türk diliyle dinî, ilmi ve edebî eserler hazırlanıyor, başka dillerden Türkçe'ye tercüme yapıyordu. Bu dönemde daha ziyade Kıpçak Türkçe'si hakimdi. Nihad Sami Banarlı'ya göre Divriği'nin Türkçe söylediği kasîdeler, Divan Edebiyatı'nın ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz.: Nihad Sami, Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul, 1997, 359-360.

²⁵ Bu kasidenin 10 beyti günümüze kadar gelmiştir. 1-3 beyitleri Udfuvî'nin *el-Bedru's-safir*'inde (vr. 166^b), 1-7 beyitleri eş-Safedî'nin *el-Vâfi*'sinde (V, 31-32), 1-10 beyitleri Kureşî'nin *el-Cevāhiru'l-muḍiyye fi tabakāti'l-Hanefiyye*'sinde (III, 370-371) ve 3-7 beyitleri İbn Ḥacer'in *ed-Durer*'inde (IV, 259 – 260) bulunmaktadır.

²⁶ Kureşî'nin *el-Cevāhiru'l-muḍiyye*'si bütün beyitleri ihtiva etmesiyle bu eserdeki kasideyi esas aldık. Bkz.: Kureşî, *el-Cevāhiru'l-muḍiyye*, III, 370-371.

لَوْلَاكَ لَمْ يَكُنِ الْوُجُودُ الْمَطْلُوقُ	يَا فَطَّبَ دَائِرَةَ الْوُجُودِ بِأَسْرِهِ
فِي الْخَافِقِينَ لَوَاءَ مَجْدِكَ يَخْفُوقُ	مُدُّ كُنْتَ أَوْلَهُ وَكُنْتَ أَحْيِرَهُ
فَإِذَا اجْتَلَاكَ فَعَنَ جَلَالِكَ مُطْرَقُ	كُلُّ الْوُجُودِ إِلَى جَمَالِكَ شَاخِصُ
يَا آخِرًا مَنْ بَعْدَهُ لَمْ يَلْحَقُ	يَا أَوْلَا مَا قَبْلَهُ مَنْ فَاتَهُ
مَا كَانَ يَعْلَمُ أَيَّ خَلْقٍ يُخْلَقُ	كُنْتَ النَّبِيِّ وَآدَمُ فِي طَيْبِنِهِ
مِنْهَا أَنْارَ عَفِيفُهَا وَالْأَبْرَقُ	فَأَتَيْتَ وَاسِطَةَ لِعَقْدِ نُبُوَّةٍ
فِيهَا ضَرِيحُكَ وَهُوَ مِسْكَكَ يَعْبِقُ	فَضَلْتُ بِكَ الْأَرْضُ السَّمَاءَ لِأَنَّهَا
بُعْزَى لَطِيبِكَ طَيْبُهَا الْمُسْتَنْسَقُ	مَا اسْمُ الْمَدِينَةِ طَيْبَةٌ إِلَّا لَمَّا

Aramızda Nebî Muhammed'i övmeyi şiarın yap, denildi

Zira bir incidir şiirin

Parmaklarında bir başka güzelliği vardır kamışın

Muhteşem güzelliği vardır açık sözlülüğünün

Ey bütün varlık aleminin kutbu

Hiçbir mahluk olmazdı şayet sen olmasaydın

Her şeyin evveli ve sonuncusu oldun olalı

Ufuklarda dalgalanır ululuk sancağın

Bütün varlık alemi güzelliğine baka kalır

Güzelliğin ortaya çıktığında (varlık alemi) onunla karanlıkta yol bulur

Ey birincisi, kendisinden önce gidenlerin

Ey sonuncusu, kendisinden sonra gelenlerin

Adem daha çamur iken Sen peygamberdin

O yaratılışının nasıl olduğunu da bilmiyordu

Peygamberlik gerdanlığının ortasında geldin

Onun akik ve akik olmayan taşından ışık saçıldı

Senin varlığın sebebiyle yer göğe üstün oldu

Zira senin kabrin orada misk kokusu yaydı

Medine'nin isminin güzelliği ancak

Senin kokunun orada içe çekilmesi sebebiyledir

Divriği'nin yaşadığı dönemde hem Anadolu²⁷ hem de Mısır'da²⁸ yaygın olan tasavvufi hareketin onu da etkilediği görülmektedir. Onun *Şerhu'l-kaşîdeti'l-mutağammîne* adlı eserinin mukaddimesinde *el-Mevlevî* nisbesi,²⁹ tasavvufi yönüne, yani Mevlevî olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-'arifîn*'de anlatılan kendisi ile Mevlânâ Celâleddîn Rûmî arasında geçen menkıbeler de bu durumu ortaya koymaktadır. Bu menkıbelerden birisi Divriği'nin Mevlânâ'nın sorusuna cevap veremeyerek mahcup olması ile ilgilidir. Olay şöyle anlatılır:

"Bir gün Mevlânâ hazretleri Fahreddin'i kuvvetle tutup: "Sana bir sorum var: Allah'dan korkan Âdem'le bedbaht İblis'in her ikisi de günah işlemişlerdir. Fakat sonunda Âdem Allah'ın rahmet ve mağfiretine mazhar, şeytan ise (bunlardan) mahrum olmuş ve recmedilmişti. Bunun sebebi nedir?" dedi. Fahreddin baş koyup çok ağladı, bu soruya cevap vermekten âciz kaldı. Mevlânâ buyurdu ki: "Şeytanın Allah'ın dergahından kovulmasının sebebi şeriklik (ortaklık) yapmak istediğidir." Fahreddin utancından kendini kaybetti." Olayın devamında ise öldükten sonra Fahreddin'i rüyasında görenler kabir azabı çektiğini, sebebinin ise Mevlânâ'ya yaptığı yukarıdaki saygısızlık olduğu ve bundan da müritlerin duası ile kurtulduğu anlatılır.³⁰

Diğeri, Divriği'nin Emir Pervâne'nin hanında konaklaması ile ilgilidir. Olay şöyle hikâye edilir:

"Sultan Veled dedi ki: Sırlar kitaplarının derleyicisi olan Fahreddin-i Sivâsî, Sivas'tan gelmişti. Aynı günde de Pervâne ve emîrler babamı ziyarete gelmişlerdi. Birdenbire Fahreddin içeri girdi. Mevlânâ hazretleri ikram edip ondan dün gece nerede konakladığını sordu. Fahreddin: "Pervâne'nin hanında konakladım" dedi. Mevlânâ: "Yani Emir Pervâne'nin bu yolda hanı mı var?" dedi. Fahreddin: "Evet, onun zamanında emniyet o derecededir ki, kervan ulaştığı her makam ve her sahada endişesiz ve korkusuz konaklayabilir" dedi. Bu cevap Pervâne'nin hoşuna gitti." Bunun üzerine Mevlânâ İsrâiloğulları ile ilgili bir kıssa ve geleceğe yönelik bir tahminini anlattı."³¹

Bir diğeri ise Mevlânâ'nın Divriği'yi hastalıktan iyileştirmesi ile ilgilidir. *"İlahî dostlarından ve arkadaşların ileri gelenlerinden Fahreddin Sivasî (Allah rahmat etsin) yüksek ateşli ve tehlikeli bir sıtmaya yakalanmış, bir müddet*

²⁷ Anadolu'nun fethi ile birlikte XI. yüzyılda buraya bir çok mutasavvıf, alim ve sanatkar geldi. Bu mutasavvıflar zamanla Anadolu'da yoğun bir tasavvufi hayatın yaşanmasına ve dünyaca ünlü tasavvufi şahsiyetlerin yetişmesinde önemli etkisi oldu. XIII. yüzyıla gelindiğinde tasavvufun altın çağına ulaştığını söyleyebiliriz. Bu yüzyılda tasavvuf alanında Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö. 672/1273), İbnu'l-A'râbî (ö. 638/1240) gibi önemli şahsiyetler kendilerini gösterdiler. Daha geniş bilgi için bkz.: Kadir, Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", **Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı VII/1, Sivas, 2003, s. 254-255.

²⁸ Memluklar zamanında, tasavvuf hareketi son derece güçlenmiş, sosyal hayata damgasını vurmuş, hatta altın dönemini yaşıyordu. Sultanlar ve ümera, birbirleriyle yarışmasına zaviye vb. inşa ettiriyorlar ve bu müesseselerin başına şeyhler tayin ediyorlardı. Bkz.: Yiğit, **İslâm Tarihi**, VII, 386-387.

²⁹ Divriği, Fahreddin, **Şerhu'l-Kaşîdeti'l-mutağammîne**, vr. 1/b.

³⁰ Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 229.

³¹ Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 301.

yatalak olmuş ve pervâne gibi yanmıştı. Bütün doktorlar tedavisinde aciz kalmışlardı. Mevlânâ hazretleri kendisini ziyarete gitti, onu bu halde görünce sarımsak taneleri tedarik etmeleri ve onları dövüp hastaya yedirmelerini emretti; doktorlar bu tedavi tarzında haberdar oldukları vakit hastanın sıhhatiinden tamamıyla ümitlerini kestiler; (fakat) Allah'ın inayeti ve onun erlerinin himmetiyle hasta hemen o gece terleyip iyileşti. Bunun üzerine doktorlar: "Bu tedavi Mevlânâ'nın kudret elinin yaptığı bir tedavidir, yoksa bunun tıp kaidelerinde ve hikmet kanunlarında yeri yoktur"³² dediler.

Bu menkıbelerde mürit şeyh ilişkisinin olduğu görülür. Zira Divriği'nin bir mürit gibi şeyhin sorduğu soruya cevap vermeyişi, Pervâne'nin hanında konaklayarak müridin şeyhini ziyaret etmesi ve hastalığı ile ilgili menkıbede "İlahî dostlarından ve arkadaşların ileri gelenlerinden Fahreddin Sivasî" ifadesi, ayrıca Divriği ve Mevlânâ'nın ayı dönemde yaşamış olması da Divriği'nin Mevlânâ'ya intisabı olabileceğini göstermektedir.

2. Eserleri

Fahreddin Divriği, yukarıda da belirttiğimiz gibi çeşitli ilimlere dair manzum ve didaktik özelliği taşıyan pek çok eseri kaleme almıştır. Kaynaklardan tespit edilebilen dokuz eserinden sadece üçü tam olarak günümüze ulaşmıştır.

a. Ummehātu'l-kelimeteyn

Kaşîde fî kavâidi lisâni't-Türk ve *Kavâidu lisâni't-Türk* adlarıyla da anılan eser bugüne kadar ele geçmemiştir. Büyük bir ihtimalle Arapça yazılan eser Memluk Kıpçakçası'nın kaside şeklinde yazılmış bir grameri olmalıdır.³³

b. 'Arâ'isü'n-Nefâis

Farsça olduğu belirtilen eserin konusu bilinmemektedir.³⁴

c. el-İğrâb fi'l-i'rab

Nahivle ilgili olup bazı nüshaları Şam Dâru'l-kutubi'z-zâhiriyye'de bulunmaktadır.³⁵

d. 'İkdu'l-beyân

Bu Arapça kaside, 132 beyit olup giriş mahiyetindeki ilk 59 beyti, hükümdara övgü niteliğindedir. Muḥammed adını taşıyan bu hükümdar muhtemelen Divriği'nin hocalık ettiği el-Meliku'n-Nâşır Muḥammed b. Çalāvun'dur. Kasidenin British Museum ve Gotha kütüphanelerinde birer nüshası vardır.³⁶

³² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 321.

³³ eş-Şafedî, *el-Vaḫî*, V, 31; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara, 2000, s. 304; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II, 143; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 99; Caferoğlu, *Türk Dili*, II, s. 193; Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1988, s. 376.

³⁴ el-Bağdâdî, *Hediyye*, II, 143; İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, 83.

³⁵ Brocelmann, *GAL*, II, 924; Ziriklî, VII, 99; İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, 83.

³⁶ Brocelmann, *GAL*, II, 924; İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, 83.

e. Kaşide fi'l-'Arabiyye (Kaşide fi'n-Nahv)

Kaynaklarda Cemālu'd-dīn İbnu'l-Ḥācib'in (ö. 646/1248) *el-Kāfiye*'sinin büyük kısmını ihtiva ettiği bildirilen eserin, Kemāluddin el-Udfuvi'nin *el-Bedru's-Sāfir* adlı eserindeki kayda göre (II, vr. 166/b) bitirilemediği anlaşılmaktadır.³⁷

f. Şerhu'l-kaşideti'l-muteḍammine li 'ilmi'l-'arūḍ

Divriği'nin *Şerhu'l-kaşideti'l-muteḍammine li 'ilmi'l-'arūḍ* adlı eseri halen yazma olarak bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshası, Kıbrıs Selimiye Kütüphanesi'nde nr. 37'de iken³⁸ diğer yazmalar gibi KKTC Eğitim ve Kültür Bakanlığı Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde (Katalog no: 807; Arşiv Sıra No: 1284; Arşiv Kutu No: 399) toplanmıştır.³⁹ Eser 175x240 (125x180) ebadında nesih yazı ile 31 varaktır. Her sayfada 15 satır vardır. Eserin zahriyesinde kitap isminin yer aldığı dikdörtgen pano ve altı dilimli madalyon bulunmaktadır. Gerek pano, gerekse madalyon içerisindeki yazılar, sülüs yazı karakteri ile yazılmış ve tezhibinde rûmî motifler kullanılmıştır. Yazmada kullanılan bu tekniğin Selçuklu dönemi özelliğini göstermesi sebebiyle bu dönem yazma tekniğinin etkisinin Memluklar döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahmed Hâmid Tiflî Zâde'ye ait vakıf kaydı da bulunmaktadır.⁴⁰

Eser besmele ve hamdele ile: “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَاهِبِ الْعُقُولِ لَتَمَيِّزَ الْحَقَّ مِنَ الْبَاطِلِ وَجَاعِلِ الْنَفُوسِ شَتَّىٰ مِنْهَا حَالًا بِالْفَضَائِلِ وَمِنْهَا بَاطِلٌ” şeklinde başlamakta ve Allah'a övgü, Hz. Peygamber'e salat ve selam ile devam etmektedir. Aynı yerde eserin müellifinin ismi zikredilmekte ve peşine müellife övgülerin yer aldığı secili nesir cümleler yer almaktadır.⁴¹ Eserin mukaddimesinin tamamı müzdevice (ikili) şekilde secili nesir halinde yazıldığı görülmektedir. Mukaddimedeki cümlelerin durakları, altın üzerine siyah tahrirli hataî desenli olarak çalışılmıştır.

Müellif, eseri telif sebebi olarak insanların edebiyata yani şiire ilgisini gösterir.⁴² Dolayısıyla şiiri zevkli hale getiren, aruzun kapalılıklarını gideren bir kaside yazmaya yöneldiğini belirtir ve aruzun önemini şöyle ifade eder:

“علم العروض الذي هو عماد الأدب و ميزان أشعار العرب”

“Aruz ilmi, edebiyatın direği ve Arap şiirinin ölçüsüdür.”⁴³

³⁷ Şuyūṭī, *Buğye*, I, 247; Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunūn*, II, 1345; el-Bağdādī, *Hediyye*, II, 143; İdāhu'l-meknūn, II, 232; İzgi, a. g. m., *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 55, s. 114; İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, 82-83.

³⁸ İzgi, a. g. m., *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 55, s. 114; İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, 82-83.

³⁹ Bu eserin ilgili daireye getirilmesi ile ilişkin bilgiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Selimiye Kütüphanesi ve Milli Arşiv Araştırma Dairesi ile yaptığımız yazışmalarda elde ettik. Bu yazışmalar sonucu bu esere ulaşabildik. Dolayısıyla eserin tanıtımını yaptık.

⁴⁰ Eserin kısaca tavsifi için bkz.: “Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu = Fihrisü'l-mahtûtâtî'l-İslâmiyye fî Kıbrıs”, haz. Ramazan Şeşen, Mustafa Haşim Atlan, Cevat İzgi, İstanbul, İSAR Vakfı, 1995, s. 434-435.

⁴¹ Divriği, Fahreddin, *Şerhu'l-Kaşideti'l-muteḍammine*, vr. 1/b-2a.

⁴² Divriği, *Şerhu'l-Kaşide*, vr. 1/b.

⁴³ Divriği, *Şerhu'l-Kaşide*, vr. 2/b.

Eserde bu ifadelerin peşine “العروض آخرُ جزءٍ من النصف الأول من البيت” = *Aruz, şiirin beytinin birinci kısmının sonudur*” şeklinde aruzun tarifini ve şiirin bu bölümüne aruz denmesinin sebeplerini zikreder. Meselâ, bu sebeplerden birisi de şair şiirini yazarken kendisine ilk olarak arız olan (karşılaştığı) bölüm olmasıdır.⁴⁴

Kasidede *el-Ecza fi'd-dāire*⁴⁵ başlıkları altında 16 aruz vezninin kuralları nazmedilmiştir. Bu vezinlerin müstakil satırları ve beyitlerin ilk satırı sülüs yazı karakteri ile yazılmıştır. Bunu *medîd*⁴⁶ vezninin nazmedildiği bölümde görebiliriz.⁴⁷

المدید

و لقصرها و لحدفها
و مدیدها جُرئتُ ضروبُ فخار
تعويضُ

*Takṭî*⁴⁸ de sülüs yazı karakteri ile yazılmıştır. Örnek verilen şiirin *Fā' ilātün* şeklinde cüzlere ayrılması bir satır aşağıda şöyle yer alır:⁴⁹

تقطيعه

يا لبكرنُ أنشرو ليكئينُ يا لبكرنُ أينأي نلفرارُ
فاعلائنُ فاعلنُ فاعلائنُ فاعلائنُ فاعلائنُ فاعلائنُ

*Zihāfāt*⁵⁰ *zihāfātu'l-ḥaşv* başlığında yer verir. Yine bu başlığın da diğer başlıklarda olduğu gibi sülüs yazı karakteri ile yazıldığı görülür.⁵¹

Eseri Allah'ın bitirmeye kendisini muvaffak kılması sebebiyle ona hamd, dua, yazılış tarihi (10 Şevval 668 / Haziran 1270) ve tekrar Allah'a hamd ve salat-selam ile şöyle bitirir:⁵²

”تم بحمدِ الله تعالى وحسن توفيقه شرخُ القصيدة المتضمنة لعلم العروض
على يد مؤلفها غفر الله له ولوالديه و لجميع المسلمين أجمعين وذلك في العشر
الأول من شوال سنة ثمان وستين وستمائة.

والحمد لله وحده وصلواته على سيدنا محمد وآله و أصحابه وعترته
وحسبنا الله ونعم الوكيل“

⁴⁴ Divriği, *Şerhu'l-Kaşıde*, vr. 3/a.

⁴⁵ Örneğin *el-medîd* bölümüne başlarken satırın kenarında *el-Ecza fi'd-dāire* şeklinde bölüme başlanır. Bkz.: Divriği, a. g. e., vr. 12/a.

⁴⁶ *el-Medîd* 16 aruz bahrinden birisidir. Bkz.: Ya'küb, Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ilmi'l-'arūd ve'l-kaṭiye ve funūni's-şi'r*, Beyrut, 1411/1991, s. 131.

⁴⁷ Divriği, *Şerhu'l-Kaşıde*, vr. 12/a.

⁴⁸ *Takṭî*, aruzda mevzun bir sözün eczasına göre ayrıldığı kısımdır. Bkz.: Muallim Naci, *Edebiyat Lugatı*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, 1973, s. 144.

⁴⁹ Divriği, *Şerhu'l-Kaşıde*, vr. 12/a.

⁵⁰ *Zihāfāt*, aruzda meydana gelen değişiklikler ve ziyadelikleri ihtiva eden bölümdür. Bkz.: Muallim Naci, *Edebiyat Lugatı*, s. 182.

⁵¹ Divriği, *Şerhu'l-Kaşıde*, vr. 13/b.

⁵² Divriği, *Şerhu'l-Kaşıde*, vr. 32/a.

Eserin sonunda farklı yazı karakterleri ile iki ayrı şahsın mütalaası da yer almaktadır.⁵³

Bu eser, tahkik edilerek neşredilirse müellifin bu konuda yaptığı çalışmanın değeri daha iyi anlaşılacak ve tozlu raflarda kalmayacaktır.

g. **Kaşide fi'n-nucüm**

Günümüze ulaşamayan bu eser hakkında isminden başka bilgi bulunmamaktadır.⁵⁴

h. **el-Kaşidetu'n-Nebeviyye**

Hazreti Peygamber'in övgüsünü konu edinen bir kasidedir. Bu kasideden günümüze makalemizin "Hayatı ve İlmî Şahsiyeti" başlıklı bölümünde verdiğimiz on beyit ulaşmıştır.

ı. **Nazmu muhtaşari'l-Kuđürî**

Kuđürî'nin Hanefî fıkhıyla ilgili *el-Muhtaşar* adlı eserinin nazma çekilmiş şeklidir ki, günümüze kadar ulaşamamıştır.⁵⁵

i. **'Arāisu'n-nefāis**

Konusu tespit edilemeyen bu eser Farsça olup günümüze ulaşamamıştır.⁵⁶

KAYNAKLAR

Bağdādî, İsmā'îl Başā, **Hedyyetu'l-'arīfîn fi esmāi'l-muellifîn ve āsāri'l-muşannifîn**, İstanbul, 1955.

_____, **İdāhu'l-meknūn fî'z-zeyli 'alā keşfi'z-zunūn**, İstanbul, 1972.

Balgalmış, Abdulkadir, "Divriği" md., **DİA**, IX, İstanbul, 1994, s. 454 - 453.

Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1997.

Brockelman, Carl, **GAL, Supplemen** Leiden, E. J. Brill, 1938.

Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Ankara, 2000.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, İstanbul, 1984.

Demirayak, Kenan, **Abbāsi Edebiyatı Tarihi**, Erzurum, 1998.

Divriği, Fahreddin, **Şerhu'l-Kaşideti'l-mutağammine**, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Arşiv Sıra No: 1284, Arşiv Kutu No: 399.

⁵³ Divriği, **Şerhu'l-Kaşide**, vr. 32/a-b.

⁵⁴ el-Bağdādî, **Hedyye**, II, 143; Kaḥḥāle, **Mu'cem**, 720; İzgi, Cevat, a. g. m., **DİA**, XII, 82-83.

⁵⁵ Udfuvî, **el-Bedru's-safîr**, vr. 166^b; eş-Şafedî, **el-Vāfi**, V, 31; İbn Ḥacer, **ed-Durer**, IV, 259; İbn Kuṭluboga, **Tācu't-terācim**, s. 280; Şuyūṭî, **Buğye**, I, 246; Leknevî, **el-Fevāid**, s. 261; el-Bağdādî, **Hedyye**, II, 142-143; Kaḥḥāle, **Mu'cem**, s. 720; Ziriklî, **el-A'lām**, VII, 99; İzgi, a. g. md., **DİA**, XII, 82-83.

⁵⁶ el-Bağdādî, **Hedyye**, II, 143; İzgi, a. g. md., **DİA**, XII, 83.

Eflâkî, Ahmet, **Ariflerin Menkıbeleri**, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1964.

İbn Hacer, Ebu'l-Fađl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Ali Muhammed el-'Askalânî, **ed-Dureru'l-kâmine**, Beyrut, tsz.

İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân**, neşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1398/1978.

İbn Kuţluboga, Ebu'l-Fidâ' Zeynu'd-dîn Kâsım, **Tâcu't-terâcim**, Dimaşk, 1413/1992.

İzgi, Cevat, "*Türk Dil Bilimcisi Mustafaoğlu Mehmet*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 55, 1988, s. 113-134.

_____, "Fahreddîn Divriği" md., **DİA**, XII, İstanbul, 1995, s. 82-83.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1988.

Kahhâle, 'Omer Rıdâ, **Mu'cemu'l-muellifîn**, Beyrut, 1414/1993.

Katip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn**, neşr. M. Ş. Yaltkaya - R. Bilge, İstanbul, 1360/1941.

Kaya, Mahmut, "Bûsirî, Muhammed b. Saîd" md., **DİA**, VI, İstanbul, 1992, s. 469.

Ûreşî, 'Abdulkâdir b. Muhammed b. Ahmed **el-Cevâhiru'l-muğiyye fî tabakâti'l-Ĥanefiyye**, neşr. 'AbulfettâĤ Muhammed el-Hulv, Kahire, 1393-1399/1973-1979.

Leknevî, Muhammed 'Abdu'l-Ĥayy, **el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Ĥanefiyye**, Beyrut, tsz.

Özköse, Kadir, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", **Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı VII/1, Sivas, 2003, s. 250-279.

eş-Şafedî, Ebu's-Şafâ Ĥalîl b. Aybek, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, neşr. Helmut Bayter, Wiesbaden, 1992.

Şuyûti, **Buğyetu'l-vu'ât**, neşr. Muhammed Ebu'l-Fidâ, Beyrut, tsz.

Tekin, Arslan, **Edebiyatımızda İsimler ve Terimler**, İstanbul, 1995.

Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1993.

Udfûvî, **el-Bedru's-safir**, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4201, II, vr. 166^b-167^a.

Ya'kûb, Emîl Bedî', **el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ilmi'l-'arûd ve'l-ķâfiye ve funûni's-şî'r**, Beyrut, 1411/1991.

Yiğit, İsmail, **İslâm Tarihi**, İstanbul, 1991.

Zirikî, Ĥayruddîn, **el-A'lam**, Beyrut, 1992.